

УДК 378.09(477.4)“1909/1917”

І.В.Сесак

Учительські інститути Правобережної України початку ХХ століття

У статті висвітлюються питання діяльності перших і єдиних учительських інститутів у Правобережній Україні на початку ХХ ст., які готували вчителів для міських, а з 1912 р. – для вищих початкових шкіл, що перебували у віданні Міністерства народної освіти. Вказано на реакційну політику царизму, її русифікаторський характер, на недостатню кількість педагогічних навчальних закладів з підготовки вчительських кадрів для початкових шкіл.

Охарактеризовано “Положення про учительські інститути” (1872 р.) та його реалізацію в діяльності Київського (1909 р.) і Вінницького (1912 р.) учительських інститутів – єдиних на три Правобережні губернії – Київську, Волинську і Подільську.

Проаналізовано плани і програми навчання в названих професійних навчальних закладах, їх фінансування, матеріальну базу, яка частково збереглась до наших днів, педагогічні колективи (кількісний, соціальний, релігійний і віковий склад), матеріальне забезпечення, учнівський контингент, його формування, успішність, практику виховної роботи, соціальні складові життя учнів, професійну придатність випускників.

Ключові слова: учительський інститут, міське училище, вище початкове училище, програма навчання, вчитель, учень, випускник та інші.

Необхідність збереження національних освітніх традицій у сучасних умовах модернізації системи педагогічної освіти в Україні, відсутність історико-педагогічних праць, які б цілісно відтворювали процес становлення і розвитку спеціальних педагогічних навчальних закладів, зокрема і учительських інститутів в Україні та її регіонах на початку ХХ ст., зумовили вибір теми нашої статті.

Історія заснування та діяльності учительських інститутів в Україні в тому числі і в правобережних губерніях – Київській, Подільській і Волинській, ставала предметом вивчення не одного покоління вчених-дослідників, педагогів, краєзнавців, як дореволюційних, радянських, так і сучасних та зарубіжних. Якщо дореволюційні автори М.І.Устиський, І.Клюжев використовуючи першоджерела, на багатому фактичному матеріалі з’ясували роботу учительських інститутів, вказуючи на окремі їх недоліки. Радянські дослідники (М.М.Кузьмін, Ф.Г.Паначін та ін.) применшуючи роль і значення цих навчальних закладів, показували їх діяльність з класових позицій, ідеологічної заангажованості. Серед праць сучасних українських вчених в цій низці досліджень, які належать таким авторам, як Н.М.Дем’яненко, І.М.Кравченко, І.В.Сесак, В.Шпак, Н.Ю.Балабуст та ін.

Нашою метою є дослідження процесу заснування і функціонування учительських інститутів правобережного регіону України на початку ХХ ст.

Педагогіч для початкових шкіл підвищеного типу: міських училищ, а з 1912 р. – вищих початкових училищ, готували учительські інститути – спеціальні середні навчальні заклади з трирічним терміном навчання. 31 травня 1872 року царським урядом було прийнято офіційний дозвіл про створення учительських інститутів – “Положення про учительські інститути”. У ньому передбачалось заснування в Російській Імперії у різних навчальних округах 7 учительських інститутів, для чого одноразово виділялось по 10 тис. рублів на кожен інститут. Виділялись кошти і для викладачів, які бажали в них працювати. При учительських інститутах запроваджувались також додаткові курси для вчителів, які працювали в міських училищах¹.

“В учительські інститути, – вказувалось у “Положенні”, – приймаються молоді люди всіх звань і станів не молодші шістнадцяти років, здорової тіло будови і доброї моральності...”². Жінки в учительські інститути не приймались. Переважним правом вступу користувались випускники міських училищ, які працювали не менше одного року у школі. Особи, які закінчили гімназії, духовні семінарії та інші середні навчальні заклади, при наявності “одобрительних” даних про їх моральність, приймались в учительські інститути без екзаменів.

Варто зазначити, що учительські інститути були школами-тупиками, які не давали ні вищої освіти, ні права вступу в університети. Їх педагогічна громадськість охрестила “плебейськими університетами”, адже у них навчались в основному вихідці з бідних верст суспільства – селян, козаків і міщан.

Перший учительський інститут у Росії було відкрито в 1817 році при Головному педагогічному інституті в Петербурзі³. В Україні перші учительські інститути з’явилися у Феодосії (1872 р.) та Глухові (1874 р.)⁴, а решта інститутів була відкрита лише після революції 1905–1907 р. Після цього царизм більше 30 років не відкривав учительських інститутів в Україні. Тільки після революції 1905–1907 рр. були відкриті: Київський (1909 р.), Катеринославський (1910 р.), Вінницький (1912 р.), Миколаївський (1913 р.), Полтавський (1914 р.) і Чернігівський (1916 р.)⁵.

Учительські інститути Правобережної України (очоловані директорами), перебували в підпорядкуванні Київського навчального округу (його попечителя) і належали до відомства Міністерства народної освіти. Головні питання діяльності учительських інститутів вирішувались на педагогічних радах, членами яких крім директора, були штатні вчителі інституту та міського (зразкового) при ньому училища. Як у межах закладів, так і поза ними діяв жорсткий контроль за поведінкою вихованців, суворий режим. Спостерігалися порушення деяких пунктів “Положення про учительські інститути” (1872 р.), “Інструкції щодо управління учительськими інститутами” (1876 р.), що проявилось в автономізації управління, організації їх як відкритих навчальних закладів тощо.

В учительських інститутах вивчались закон Божий, педагогіка, російська мова і церковнослов’янське читання, арифметика і початкова алгебра, геомет-

рія, історія російська і загальна, географія російська і загальна, історія і фізика, креслення і малювання, чистописання, співи, гімнастика. Програма з педагогіки мала розділи: розумове, моральне і фізичне виховання; загальні вимоги дидактики і методики; шкільна дисципліна. Обсяг інших предметів в основному відповідав більш глибокому вивченню змісту програм міських (повітових) училищ.

Як свідчить аналіз таблиці уроків учительських інститутів Правобережної України, вони відповідали “Положенню про учительські інститути” і тим змінам, які були вироблені з’їздом директорів учительських інститутів і учительських семінарій Київського навчального округу у 1910 р. та затверджені розпорядженням Міністерства народної освіти 20 червня 1912 р. Для того, щоб внести зміни у навчальний план інституту, потрібно було діяти через попечителя Київського навчального округу і тільки з його дозволу подавати на затвердження Міністерства народної освіти. Наприклад, такі зміни були зроблені у Вінницькому учительському інституті (ВУІ), коли у III класі було введено додатково один урок гігієни⁶.

У навчальному процесі значна увага приділялась вивченню психології, педагогіки, історії педагогіки, методики викладання предмету спеціальних предметів, що узгоджувалося з практичною діяльністю вихованців у міському училищі.

У Вінницькому учительському інституті систематичні заняття необов’язковими предметами зводились до вивчення шкільної гігієни, а несистематичні – до малювання олівцем і акварельними фарбами з живої натури (портретів, видів природи, картин оточуючого побуту та ін.), до виготовлення таблиць з природознавства, карт і діаграм з географії⁷.

Зверталась увага на фізичний розвиток майбутніх вчителів. На уроки гігієни відводилось 6 годин (по 2 год. для кожного класу). Три години перед навчальними заняттями (до ранкової молитви) і 3 години після навчальних занять (після 5-го уроку). Взимку, а також у сиру погоду заняття відбувались в особливій кімнаті (розміром 10x13 аршин), у суху погоду – на дворі. Інститут мав паралельні бруси, турнік, перекладину, мат, булави, палиці, прапорці на суму 297 руб. (дані за 1915 рік)⁸.

У своєму дослідженні І.М.Кравченко, серед провідних тенденцій та особливостей розвитку змісту професійно-педагогічної підготовки фахівців в учительських інститутах у 1905–1916 роках визначає: “поглиблення загально-освітньої складової підготовки шляхом збільшення фактологічного матеріалу в змісті навчальних дисциплін; інтеграцію змісту педагогічних дисциплін (педагогіки, історія педагогіки, училищезнавства), розроблення авторських навчальних програм, посилення уваги до вивчення особистості дитини й анатомії її розвитку, оформлення окремих методик у самостійні напрями, послаблення зв’язку між рівнями методичної підготовки, спрямування на диференціацію інтегрованих навчальних дисциплін, поглиблення практичної підготовки, особливо її психологічної складової (акцентування на психологічних спостереженнях, психолого-педагогічних характеристиках)”⁹.

Існувала педагогічна практика. У відповідності з “Положенням” при кожному учительському інституті діяло зразкове міське училище для організації практичних занять. Для практичної підготовки вихованців з 1911 р. при Київському інституті почало діяти міське училище, яке було його складовою частиною. Воно утримувалось на державні кошти, що виділялись для закладу, а також за рахунок збору за навчання учнів (у 1912 р. плата становила 16 руб. за рік у Київському міському училищі). Вартість річного навчання одного учня становила 48 руб. 4 коп. Викладання у них велось згідно примірних програм міських училищ затверджених Міністерством народної освіти. Система викладання була предметна і класна. Зокрема, у 1912 р. в цьому училищі у 4 і 5 відділеннях навчались предметно, а в 3 відділенні (крім закону Божого, співів і гімнастики), працював лише один учитель¹⁰.

У звіті Вінницького учительського інституту за 1915 рік йдеться що заклад діяв без свого міського училища через те, що Міністерство народної освіти відклало його відкриття до затвердження законопроекту про нові штати учительських інститутів. Тому практичні заняття проводились у сусідньому з інститутом першому Вінницькому вищому початковому училищі¹¹.

Заняття у ньому проводились згідно правил, затверджених навчально-окружним начальством для інститутів Київського навчального округу, що зводились до: 1) відвідування уроків; 2) проведення вихованцями пробних уроків; 3) чергування вихованців; 4) нагляд за поведінкою і заняттями окремих учнів.

Вихованці III класу відвідували уроки вчителів училища в спеціальні години, призначені для пробних уроків з метою ознайомлення з порядком в училищі, обсягом курсу, методами викладання, навчальними посібниками і керівництвом, а також з учнями. Вихованці були поділені на групи, які по чергово відвідували в одну і ту ж годину різні відділення. Про свої спостереження під час відвідування вихованці подавали письмові звіти вчителям інституту – кожному з його спеціальності.

Пробні уроки обговорювались на особливих зібраннях, про які вихованці III класу по черзі складали протоколи і подавали їх для заслуховування і підпису не пізніше наступної конференції. Останні проходили в позаурочний час і тривали не менше однієї години.

З вихованців, які відвідували училище, двоє по черзі призначались черговими і, маючи статус учительських помічників були відповідальними за дотримання порядку.

Накінець, кожного вихованця III класу зобов'язували спостерігати за одним з молодих учнів (успішність, поведінка в училищі і поза ним), а у другій половині навчального року мали подати директору відповідні характеристики на підопічних.

Необов'язкові предмети у Вінницькому учительському інституті зводилися до малювання олівцем і акварельними фарбами з живої природи, виготовлення таблиць з природознавства, карт і діаграм з географії¹².

В учительських інститутах проводились позаурочні заняття. Зокрема, у 1915 р. у ВУІ з фізики, хімії і біологічним наукам, а в Київському – з природознавства, фізики, історії, географії і ознайомлення з різними наочними посібниками і навчальною літературою для вищого початкового училища¹³.

Для учнів організовувались різного роду екскурсії. Так, як видно із звіту про стан Вінницького учительського інституту за 1913 рік, екскурсій з учнями I класу протягом року було 3. Перша – 19 квітня була здійснена під керівництвом директора і учителя природознавства на суперфосфатний завод, що знаходився за 2 версти від м.Вінниці. Мета екскурсії полягала в тому, щоб ознайомити вихованців інституту з виробництвом суперфосфату і сірчаної кислоти. 25 травня, під керівництвом директора, 3 учителів і лікаря, була здійснена пішохідна екскурсія у с.Вишню, щоб вшанувати пам'ять великого педагога М.І.Пирогова, а також зробити на шляху природно-історичні спостереження. І накінець, третя екскурсія в Київ була проведена 21–25 червня, коли 21 вихованець з 2 керівниками-вчителями вирішили поклонитись святиням м.Києва і відвідати всеросійську виставку 1913 р. За кілька днів учні побували у Києво-Печерській Лаврі, храмах і соборах Києва, побачили Золоті Ворота, пам'ятники Б.Хмельницькому, княгині Ользі, імператору Олександрові II, відвідали панораму “Голгофа”, міський музей, університет св. Володимира, ботанічний сад і Педагогічний музей, а також всеросійську виставку. Екскурсія була проведена на державні кошти (100 руб.) і 3 – рублевих зборів з учасників подорожі¹⁴.

У 1915 р. у ВУІ було проведено 2 екскурсії на околиці Вінниці для ознайомлення з місцевою флорою і ґрунтами, а також і на місцеву електричну станцію для ознайомлення з конструкцією і дією динамо-машини і двигунам “Дизеля”. На екскурсіях були з учні I і II класів під керівництвом вчителя природознавства і фізики. У Київському УІ провели теж дві екскурсії з учнями I класу: одна присвячена огляду колекції мінералогічного і геологічного кабінетів університету св. Володимира, інша – в кадетській гай для ознайомлення з прийомами гербаризації¹⁵.

Кількість учнів в кожному з учительських інститутів Правобережжя була невеликою – близько 70 осіб (норма – 75), 60 з яких перебували на утриманні Міністерства народної освіти, а 15 були стипендіатами різних відомств і товариств, а також земств. Випускники інститутів, які були на державному утриманні і отримували стипендії, повинні були відпрацювати за призначенням 6 років. Зокрема, на початку 1915 р. у Вінницькому учительському інституті навчалось 69 учнів, а в Київському – 77. Через рік їх кількість становила відповідно: 71 і 68 осіб. Наповнюваність класів на січень 1916 р. була такою: у I класі навчалось 22 особи, у II – 23 і у III – 26 осіб¹⁶. Зрозуміло, що при такій наповненості класів, невеликими були і випуски. Так, Київський УІ у 1912 р. випустив 29 педагогів, у 1915 р. – 23, ще 22 особи закінчили курс за достроковими іспитами у грудні 1915 р.

На відміну від середніх навчальних закладів (гімназій і реальних училищ), де учнівські колективи (класи) були майже одного віку, віковий склад учнів

учителівських інститутів коливався від 17 до 30 років. Зокрема, Вінницькому учительському інституті навчалась молодь у віці від 19 до 29 років, на початку 1914 року вік 47 учнів був таким: 17 років – 1 особа, 18–20 років – 8, 21–23 років – 13, 24–26 років – 13, і 27–30 років – 12¹⁷. Таким чином, з цього закладу виходили змужнілі юнаки. Це пояснюється тим, що сюди поступали переважно колишні учителі початкових шкіл. Частина з них були одружені.

Різним був й освітній рівень учнів учительських інститутів, що іноді утруднювало навчально-виховний процес. Так, на початку 1916 р. з-поміж 71 вихованця 27 закінчили учительські семінарії, 12 – церковно-вчительські школи, 11 – педагогічні курси для підготовки учителів і учительок, 6 – мали звання учителя початкових училищ за особливим екзаменом, 4 – закінчили вищі початкові училища, 5 – міські училища, 1 був вихованцем випускного складу учительської семінарії, 2 – закінчили 3 класи церковно-вчительської школи, 1 – вибув з 1-го класу церковно-учительської школи і 2 – домашню освіту. Важливо, що більшість з них (55) працювали в початковій школі¹⁸.

На 1 січня 1913 р. в обидвох учительських інститутах навчалось 106 православних, зокрема, в Київському УІ – 81 особа і 25 – у Вінницькому УІ. За соціальним станом переважали вихідці з селян (у Київському – 55 і Вінницькому – 19 осіб), козаків (відповідно 11 і 5) і міщан (9 – у Київському інституті). Решта були синами почесних громадян і купців та особистих дворян і чиновників (по 2 особи у Київському УІ), а також навчалось по одному представнику від духовенства¹⁹.

Якщо у гімназіях, технічному, реальних і комерційних училищах переважно серед учнів переважали діти з привілейованих верст суспільства (дворяни, чиновники, купці та духовенство), то у Вінницькому УІ навчалися здебільшого вихідці з села. Так, серед перших 25 учнів, які вступили в інститут дітей селян було 19, козаків – 5 і духовенства – 1. На початку 1914 р. з 47 учнів цього середнього педагогічного навчального закладу 32 були з селян, 9 – з козаків, 3 – з міщан, 3 мали інше походження²⁰, а на початку 1916 р. ці групи представляли відповідно 47, 9, 10 і 5 осіб²¹.

Усім їм жилося нелегко. Особливо важке матеріальне становище було у вихованців Вінницького УІ. Проживаючи на приватних квартирах та отримуючи щорічну державну стипендію у розмірі всього 166 руб. 66 коп., вони ледь зводили кінці, досить дорогій Вінниці. У звіті учительського інституту за 1915 рік читаємо: “Незадовільні гігієнічні умови і недоїдання, що спостерігалось у звітному році, будуть і надалі природними супутниками такої матеріальної незабезпеченості, тому що сподіватися у майбутньому на матеріальну допомогу з боку рідних більшості вихованців не доводиться, а вдаватися до стороннього заробітку (приватні уроки, переписка та ін.) – це означало б завдавати явної шкоди серйозній підготовці до учителювання”²².

Привертають до себе увагу “опитові листи”, що стосувалися умов життя студентів інституту і призначалися для попечителя Київського навчального округу. З них відомо, що більшість студентів мали потребу в елементарних

харчах і одязі. Наприклад, 7 осіб, крім хліба, нічого іншого не мали на сніданок, 12 вихованців систематично не вечеряли, тільки у 15 з них була спальна білизна, у 8 не було змінного одягу, у 18 – зміни взуття²³.

У 1912 р. учні цього навчального закладу розміщувалися у 9 приватних квартирах, як правило, по 2-3 особи у кожній. З 81 вихованців Київського учительського інституту тільки троє жили у родичів, а решта 78 – у 47 найманих квартирах, частіше всього по двоє²⁴.

За житлом учнів наглядали директор інституту, класні наставники, які, щомісячно відвідуючи їх, близько знайомилися зі своїми вихованцями, умовами їх побуту, рівнем матеріального забезпечення. До цього залучалися й інші педагоги, які про побачене і почуте від квартирантів повідомляли наставникам відповідних класів. У кожній з квартир, де мешкали майбутні учителі, знаходився особливий журнал, в якому члени педагогічної ради записували час відвідання ними квартир, а також іншу інформацію, що стосувалася як самої квартири, так і мешканців.

Бували випадки, коли учні масово хворіли, як наприклад, у Київському учительському інституті у 1912 році. Зокрема, один учень хворів сипним тифом, другий – черевним, третій – дифтеритом, 20 – ангіною, яка не раз призводила до ускладнень, 14 – різного роду шлунковими захворюваннями, 11 – неврастенією, 11 – грипом, 10 – бронхітом, 10 – нервовими (епідемічної форми), 8 – конюктивітом, 5 – розтягненням сухожилів і вивихом (внаслідок заняття спортом) тощо. Значна кількість захворювань ангіною, наривами, грипом і шлунковими хворобами пояснюється розгулом у Києві епідемії²⁵.

Інститути фінансувалися з державної скарбниці і тільки мізерні суми поступали від сплати за право навчання (у Київському УІ вона становила 20 руб. за рік, у Вінницькому – 10 руб.) та з місцевих надходжень. Наприклад, витрати на утримання учительських інститутів у 1912 р. становила 40,393 руб. 76 коп. для Київського УІ (в тому числі з держбюджету – 36,144 руб. 82 коп., збору за навчання – 1,052 руб. із міських сум – 3,174 руб. 94 коп.) і 12,375 руб. 89 коп. для Вінницького УІ (усі кошти з державного бюджету)²⁶. У 1915 р. на їх утримання витратили відповідно 40,323 руб. (37.894 руб. 76 коп., 722 руб. і 1,512 руб. 76 коп.) і 29,209 руб. 43 коп. (112 руб. 50 коп. зі збору за право навчання)²⁷.

Річна плата за право навчання у Київському учительському інституті з вихованців, які не отримували стипендій Міністерства народної освіти, становила 20 руб. У першому півріччі 1911 р. плату внесли 2 власнокоштных вихованців і 14 стипендіатів м. Києва (всього 16 осіб), а у другому півріччі – відповідно 10 і 13 (всього 25 осіб). Беручи до уваги, що у першому півріччі загальна кількість учнів становила 58 осіб, а у другому – 85, можна вивести середні затрати на навчання одного вихованця. У 1911 р. вони становили для власнокоштного вихованця 331 руб. 55 коп., а державного – 533 руб. 55 коп., тобто на 200 руб. більше²⁸.

Ці показники були іншими у Вінницькому учительському інституті, де плата за право навчання для власнокоштных учнів становила 10 руб. за рік.

Так, у 1913 р. вартість навчання одного власнокоштного вихованця становила 419 руб. 70 коп. Це було зумовлено тим, що інститут у тому році функціонував у складі лише двох класів. Вартість навчання державнокоштного вихованця становила: у другому класі – 586 руб. 36 коп., а у державного – 503 руб. 03 коп.²⁹ Пізніше, із розвитком цього закладу і збільшенням кількості класів у ньому, річна середня вартість навчання одного вихованця зменшувалась. Так, у 1915 р. вона становила для власнокоштного вихованця – 272 руб. 14 коп. і державнокоштного – 438 руб. 80 коп.³⁰ У Київському УІ того ж року ці суми не перевищували відповідно 396 руб. 80 коп. і 569 руб. 80 коп.³¹.

Кошти, які отримували обидва учительські заклади, не давали змоги якісно вирішувати питання, пов'язані з підготовкою педагогічних кадрів. У звіті за 1912 рік відзначається, що, наприклад, Київський учительський інститут не мав власної будівлі, а наймав приміщення загальною площею 223 кв. сажень, що пристосовані домовласником для навчання. У першому півріччі 1912 р. інститут займав три поверхи орендованого будинку, а в другому найняв в ньому ще одну квартиру на 4 поверсі, яку пристосували для розміщення двох відділень зразкового училища³².

Тож наприкінці 1912 р. на першому поверсі розмітилися два відділення міського училища (при інституті), роздягальня у ньому, канцелярія, невеликий гімнастичний зал, на другому поверсі – три класи інституту з учительською і маленькими кімнатами для прийому, бібліотека, кабінет лікаря, а також роздягальня для учнів інституту. Третій поверх займали фізичний і природничо-історичний кабінети, квартира директора, а четвертий – решта підрозділів зразкового училища. Крім того, у цьому ж будинку винаймали квартири для діловода і службовців³³.

У звіті наголошувалося на тісноті і незручності класів, відсутності необхідних рекреаційного залу або коридорів, актового залу, класу для малювання, приміщень для сніданків, кімнат для зберігання навчальних посібників з історії, географії, малювання, креслення тощо. Гімнастичний зал за розмірами не відповідав своєму призначенню; для учителів зразкового училища не було квартир. При цьому попечитель вказував, що квартири утримання, яке виплачується вчителям, дуже мале через високі ціни на київські квартири³⁴.

Не раз піднімалося питання про необхідність будівництва приміщення спеціально для учительського інституту. У 1910 р. Київське міське управління вирішило спорудити будівлю, кошторис якої досягав 200 тис. руб. на міській землі при умові, що інститут платитиме місту щорічно 6 тис. руб. Орендної плати. Однак інститут не отримав дозволу від царського уряду на позику для зведення училищних будівель. А тим часом, ділянку землі, що була виділена закладу по вул. Гоголівській, використали за іншим призначенням, а у 1912 р., з дозволу Міністерства народної освіти, її замінили на іншу, що знаходилась на окраїні міста (на Лук'янівці)³⁵.

Вінницький учительський інститут, який було відкрито в вересні 1912 р. розміщувався в двоповерховому кам'яному будинку, побудованому вінниць-

ким міським управлінням у передмісті м. Вінниці (Замості). Він мав невелику дворову ділянку впродовж тодішньої головної вулиці Великої Олександрівської. Його невелика садиба знаходилась в оточенні багатьох споруд: Народного дому, пожежної установи і трьох училищ. (Тепер будинок належить середній школі №8).

Як свідчать архівні документи, зокрема звіт про стан інституту за 1915 р., на першому поверсі споруди були приміщення для трьох класів, кабінети директора і лікаря, учительська, бібліотека, канцелярія, роздягальня для учнів. На другому поверсі розміщувалися актовий зал, приміщення для практичних занять з природознавства і фізики, для зберігання навчальних посібників і для гімнастичного класу, а також дві квартири – директора (5 кімнат і кухня) і економа (дві кімнати і кухня). У підвальному поверсі знаходилась кімната для сніданків і приміщення для обслуговуючого персоналу. Освітлення було електричне. У дворі для потреб інституту і техпрацівників були кам'яний хлів для дров і льодовик, що знаходились під одним дахом³⁶.

Варто зазначити, що це приміщення спочатку призначалось для єврейського двокласного училища, а тому мало недоліки: було тісним і незручним. За 1912–1914 рр. незручності були дещо усунені: 1) розширили одноповерхову частину; 2) зробили надбудову над усією частиною споруди другого поверху; 3) через перенесення печей і дверей, а також зведення нових дверей і перегородок, змінили розміщення деяких попередніх приміщень, здійснених Вінницьким міським самоврядуванням. Загалом 1915 року інститут мав приміщення для практичних занять з природознавства і фізики, для зберігання навчальних посібників, кімнату для сніданків і кабінет лікаря³⁷.

Однак, не зважаючи на вище зазначене, матеріальна база Вінницького УІ продовжувала мати ряд недоліків. Серед них: тіснота учительської, бібліотеки, канцелярії, роздягальні для учнів, відсутність рекреаційного залу, приміщень для класу малювання, міського училища і квартири діловода³⁸. Усе це можна було подолати, якби не мізерні державні асигнування на розвиток закладу³⁹.

Загальна сума, потрібна на обладнання інституту, перевищувала 16–19 тис. руб. (відпускали не більше 4 тис. руб.). Внаслідок цього не могли придбати ні належних шкільних меблів, ні достатньої кількості книг і навчальних посібників⁴⁰. Пізніше цьому перешкождала Перша світова війна, воєнні дії, евакуації, що відбувались у краї, тощо.

Поповнювались й інститутські бібліотеки у 1912 р. Наприклад, у Вінницькому інституті з'явилися 136 нових назв літератури (163 примірників на суму 372 руб. 23 коп.) у фундаментальній бібліотеці і 43 назви (56 примірників на суму 73 руб.) в учнівській книгозбірні; Київському УІ – відповідно 118 назв (133 примірників на суму 266 руб. 75 коп.) у фундаментальній і 100 назв (141 примірників на суму 142 руб. 53 коп.) в учнівській бібліотеках⁴¹.

Про стан бібліотечних фондів цих закладів можна судити за наявною літературою, наприклад, у Вінницькому УІ. На 1 січня 1915 р. у фундаментальній бібліотеці цього закладу нараховувалось 749 назв книг (1007 примірників на

суму 1857 руб. 8 коп.). Через рік ці показники становили відповідно 840 назв (1136 примірників на суму 2067 руб. 84 коп.). В учнівській бібліотеці на початку 1915 року було 574 назв літератури (834 примірники на суму 1115 руб. 22 коп.). Роком пізніше тут мали 633 назви книжкової продукції (905 примірників на суму 1205 руб. 53 коп.)⁴².

У названих інститутах та міських училищах, підпорядкованих їм, функціонували фізичні і природничо-історичні кабінети, фундаментальні і учнівські бібліотеки, зібрання посібників з усіх навчальних предметів.

Зокрема, у 1912 р. було придбано у Вінницькому інституті для фізичного кабінету 128 приладів на суму 1288 руб. 96 коп. і природничо-історичного – 40 номерів на суму 434 руб. 70 коп. Київський інститут придбав відповідно для кабінетів: 25 приладів за 46 руб. 33 коп. і 87 номерів – за 120 руб. 55 коп.⁴³. Подібне мало місце і в наступні роки.

У зв'язку з пізнім відкриттям та мізерністю фінансування, що виділялись на утримання цього закладу, наповнюваність його навчальних кабінетів була чи не найгіршою серед усіх середніх спеціальних навчальних закладів Поділля на початку ХХ ст. Так, у 1916 р. в кабінетах учительського інституту було: у фізичному – 168 приладів на суму майже 2 тис. рублів, у природничо-історичному – 122 (в т.ч. зоологічних предметів – 52, мінералогічних – 46, ботанічних – 24) (на суму 1151 руб., навчальних посібників із закону Божого, російської мови, історії, географії, математики, космографії, графічного мистецтва, співів, музики і гімнастики – 526 на суму 1248 руб.)⁴⁴.

Наочне приладдя з математичних дисциплін студенти виготовляли самі під керівництвом учителя В.А. Єрмольєва, і в цій справі досягли гарних результатів. Сім приладів системи Єрмольєва, виготовлених в інституті, демонструвались на всеросійській виставці у Києві 1913 року⁴⁵.

Невелика кількість учнів, які навчались в учительських інститутах Правобережної України (згідно штату по 75 чол.) зумовили і відповідну кількість педагогічних та інших працівників у них. Так, крім директора, законовчителя, учителів наук, креслення, малювання і чистописання, співів і гімнастики, у них працювали економ, лікар і діловод. У штат також входили ще й учителі місцевих училищ, які підпорядковувалися цим закладам.

Директори УІ, крім виконання прямих обов'язків керівників навчальних закладів, викладали педагогіку, а вчителі, крім викладання, виконували ряд інших обов'язків, зокрема, класного наставника, бібліотекаря, секретаря педагогічної ради тощо. Діяльність керівників і педагогічного персоналу полягала у точному виконанні обов'язків, які покладались на них "Положенням" 1872 р. про учительські інститути та різними міністерськими інструкціями і розпорядженнями. Крім турбот про організацію і зміцнення навчально-виховної частини інститутів, поповнення їх навчальними посібниками і меблями, працівникам доводилось виконувати екстраординарні роботи з розширення і перебудови інститутських приміщень, організації і ведення короткотермінових літніх курсів для учителів вищих початкових училищ тощо.

Про персональний і якісний склад учительського персоналу Київського УІ, його стан, навчальне навантаження свідчать дані наступної таблиці.

Освітній рівень, посади, педагогічне навантаження, зарплата і матеріальне забезпечення учителів і працівників Київського учительського інституту у 1913 році⁴⁶

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Освіта	Посада, який предмет читав	Педагогічне навантаження	З/п за уроки (в руб.)	% надбавки за вистугу	Всього (руб.)
1	Щербина К.М.	Універ.	директор, педагогіка	5 урок.	1200	400	1600+800 стол.
2	Фетисов М.М.	Дух. акад.	в.о. законовч.	11 урок.	1200	240	1440
3	Коротков С.П.	Універ.	рос. мова	19 урок.	650	374+672	2246+ + доб. за 550 стол. уроки
4	Багрицький В.О.	Універ.	математ.	17 урок.	650	240	890+550 стол.
5	Левицький В.С.	Універ.	в.о. учителя географії і природознавства	12 урок.	1200	240	1440
6	Крижанівський М.Ф.	Універ.	в.о. учителя фізики	6 урок.	576	115	691
7	Романов П.М.	Центр уч.-техн. вання	в.о. учителя малювання і живописання	6 урок. 4 урок.	576 336	115 -	691 -
8	Данилов Ф.І.	Звання учителя малювання	в.о. учит. малювання	6 урок.	504	-	-
9	Львов О.Д.	Дух. сем.	в.о. учителя співів	3 урок.	500	100	600
10	Анохін О.К.	Універ.	в.о. учителя гімнастики	6 урок.	500	-	-
11	Рейнград В.Л.	Універ.	в.о. лікаря	-	300	-	-
12	Бесараб П.К.	Учит. ін-т	учитель міськ. учил.	22 урок.	450	220	670+200 стол.+ 123 кварт.
13	Іваненко М.А.	Учит. ін-т	учитель міськ. учил.	22 урок.	450	213	413+200 стол.+163 кварт.
14	Черепко Я.М.	Учител. ін-т	учитель міськ. учил.	22 урок.	450	130	580+200 стол.+163 кварт.
15	Осипенко Я.А.	Двокл. училище	в.о. діловода і економа	-	300+400 за інші обов'язки	-	700+ держ. квартира

Дещо іншим був штат Вінницького учительського інституту. Зокрема, у 1913 р. у ньому відсутні учителі міського училища.

Кількість працівників Вінницького учительського інституту, їх посади, освітній рівень та матеріальне забезпечення у 1913 р. показано у нижче наведеній таблиці⁴⁷.

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Освіта	Посада, який предмет читав	Столові, квартира	З/п (в руб.)	% надбавки (в руб.)	Всього (руб.)
1	Запольський М.Д.	Дух. акад.	директор, педагогіка	800, держ. квартира	1200	400	1600
2	Покровський В.П.	Дух. акад.	законовчит.	550	650	240	1440
3	Кривошей І.А.	Універ.	рос. мова	550	650	240	1440
4	Єрмольєв В.О.	Універ.	математика	550	650	240	1440
5	Гришков П.В.	Універ.	історія	550	650	240	1440
6	Поляков Є.М.	Політ ін.-т	і географія природознавство і фізика	550	650	240	1440
7	Шульга І.М.	Академія художеств	креслення і чистописання	400	600	200	1200
8	Соколов М.О.	Синод. учил. церк. співу	співи економіка	200, держ. квартира	300	100	1000
9	Румерскірх М.Ю.	5 класів гімназії	гімнастика	-	400	-	-
10	Аралов І.О.	Військово-медич. академ.	лікар	-	500	-	-
11	Мізерницький А.І.	-	діловод	-	300	60	360

Царизм досить строго і ретельно підбирав педагогічні кадри для навчальних закладів, особливо педагогічних, вимагав їх благонадійності, професіоналізму. У цьому плані варто вказати на першого і єдиного директора Вінницького учительського інституту Матвія Дмитровича Запольського, якого було призначено на посаду у вересні 1912 р., (її обіймав до 1922 р.). М.Д.Запольський закінчив Московську духовну академію, кандидат богослов'я, статський радник, працював у Сибірському і Казанському учительських інститутах, тобто мав чималий попередній досвід роботи.

Педперсонал учительських інститутів, як й інших середніх навчальних закладів, маючи в основному вищу освіту, отримували, як на ті часи, немалу заробітну плату, були матеріально забезпечені. Так, при основній зарплаті учителів наук 650 руб. за рік, їм надавались кошти на харчування, процентні надбавки за вислугу років та інші. Всього вони отримували 1440 руб. Най-

більш забезпеченими були директори – отримували по 2400 руб. (зарплата – 1200 руб., столові – 800 руб. і процентні надбавки – 400 руб.), учителі російської мови, міських училищ мали близько тисячі рублів за рік (зарплата 450 руб., столові 200 руб., квартирні 163 руб. і плюс процентні надбавки). Найменша зарплата була у вчителів малювання, креслення і чистописання, співів, гімнастики – майже удвічі меншою. Окремі педагоги мали царські нагороди і ордени – Св. Анни 3 ступеня, Св. Станіслава 3 ступеня, медалі тощо.

Отже, учительські інститути в структурі середньої освіти Правобережної України мали ряд недоліків і особливостей. По-перше, це були школи-тупики, які не давали права юнакам вступати в університети та інші вищі навчальні заклади Російської імперії. По-друге, вони не надавали належної загально-освітньої підготовки. У них не вивчали іноземних мов. Вихованці були з різним освітнім рівнем, різного віку (18–30 років). По-третє, за образним висловлюванням педагогічної громадськості, це були “плебейські університети”, в яких навчались в основному юнаки селян, міщан і козаків. Царизм, надаючи державні стипендії, змушував випускників відпрацювати їх упродовж 6 років. По-четверте, в учительські інститути не приймали жінок. І ще, у них були відсутні домашні церкви.

В цілому учительські інститути, створені у Правобережній Україні тільки незадовго до Першої світової війни, не змогли кардинально змінити стан підготовки та освітній рівень вчителів початкових шкіл. Попри це, вони поступово скорочували дефіцит у вчительських кадрах для вищих початкових шкіл, які були прогімназіями і повільно підвищували освітній рівень населення регіону.

Примітки

1. Паначин, Ф. Г. Педагогическое образование в России. Историко-педагогические очерки / Ф. Г. Паначин. – М.: Педагогика, 1979. – С. 83-84.
2. Настольная книга по народному образованию. – Т. 2. – СПб., 1901. – С. 1092 // Там само. – С. 84.
3. Історія педагогіки. За ред. М. С. Гриценко. – К., 1974. – С. 245.
4. Дем'яненко, Н. М. Учительські інститути / Н. М. Дем'яненко // Енциклопедія освіти. – К., 2008. – С. 949.
5. Там само. – С. 950.
6. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 67, арк. 41.
7. Там само, арк. 47.
8. Там само, арк. 54.
9. Кравченко, І. М. Тенденції й особливості професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах України другої половини XIX – початку XX ст. / І. М. Кравченко // Педагогічні науки. – Вип. 83. – 2009. – С. 144.
10. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии учительских институтов и учительских семинарий за 1912 год – 1913. I. Учительские институты. – С. 38-39 (Далі – Отчѐт... за 1912 год)
11. Держархів Вінницької області, ф.54, оп.1, спр.67, арк. 41.
12. Отчѐт... за 1915 год. – С. 14.

13. Там само. – С.15-16.
14. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 61, арк. 88.
15. Отчёт ... за 1915 год. – С. 16.
16. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 67, арк. 42.
17. Там само, спр. 61, арк. 84.
18. Так само, спр. 67, арк. 42.
19. Отчёт ... за 1912 год. Статистические таблицы. Ведомость 3.
20. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 32, арк. 55-56; спр. 61, арк. 84.
21. Там само, спр. 67, арк. 42.
22. Там само, арк. 36.
23. Там само, спр. 32, арк. 55-56.
24. Отчёт... за 1912 год. – С. 13.
25. Там само. – С. 41.
26. Там само. Статистические таблицы... – Ведомость 5.
27. Отчёт ...за 1915 год. Статистические таблицы... – Ведомость 5.
28. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии учительских институтов и учительских семинарий за 1911 год. – 1 Учительские институты. – К., 1912. – С. 37
29. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 61, арк. 93.
30. Там само, спр.67, арк. 51.
31. Отчёт ... за 1915 год. – С. 17.
32. Отчёт ... за 1912 год. – С. 8.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само. – С. 8-9.
36. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 67, арк. 34.
37. Там само.
38. Там само.
39. Там само, спр. 20, арк. 36.
40. Там само, арк. 37.
41. Отчёт ... за 1912 год. – С. 10-11.
42. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 20, арк. 35-35 зв.
43. Отчёт ... за 1912 год. – С. 9.
44. Держархів Вінницької області, ф. 54, оп. 1, спр. 67, арк. 35.
45. Анохіна, Л. С. Вказ. праця. – С. 106.
46. Памятная книга Киевского учебного округа на 1913/14 учебный год. – Ч. II. – К., 1913. – С. 14-15.
47. Там само. – С. 11.

Ivan Sesak

Teacher's Institute Right-Bank Ukraine early twentieth century

The article highlights the issue of the first and only teachers' institutes in Right-Bank Ukraine in the early twentieth century. To train teachers for the city, and from 1912 for senior primary schools, which were run by the Ministry of

Education. Specified on the reactionary policy tsarism Russification of character to insufficient teacher training institutions for training teaching staff for primary schools.

The introduction stated the relevance of research topic, given historiographical review of the problems identified object and subject, purpose and objectives of the study. Spochatku sharakteryzovanno legal basis – “Regulations on Teacher’s Institute” (1872), which determined all their activities. The author points out that the Russian tsarist government was looking for cheap ways to teacher training (external 8-mi advanced (educational) classes at a girls’ school, etc.), believed that the education of children in primary schools do not need expensive teachers. Moreover, the tsarist government spishyv not open in the right-bank Ukraine provinces schools. However, socio-economic changes in the economy, cultural development demanded more quality training of students in primary schools. Considering education tsarist resistance in the study region, as a means of combating “Polish part” tsarist government was forced to open up new educational institutions, especially in the early twentieth century. In connection with the introduction of universal primary education. So, along with teachers’ seminary was opened only 2 Teachers Institute, Kyiv (1909) and Vinnitsa (1912). Volyn was deprived of this type of school.

The article specifically analyzes the plans training programs in the Teachers Institute, funding and material resources, which is partially preserved to this day, teacher groups, their number, social, religious and age structure, given the success of students, payment for training as well as educational work (etc.). Attention is paid to large material conditions of students, even partially state and supported them with scholarships, malnutrition, disease and so on. Children of the poor is one of the few schools where they can get an education degree in the future to have a piece of bread.

Although the Teachers Institute studied a small number of people (60-75 pers.) And issues were accordingly low, after their introduction in Right-Bank Ukraine gave few issues, however, in those days, it was nice to trained youths are theoretically and practically (offered in model schools at the Institute) had professional-pedagogical training. Noteworthy are the secrets of the teaching load, number of members and the educational level of teachers’ institutes teachers, their salaries and material support and more.

As the research experience of the teachers’ institutes is of some importance for the modern system of training teachers.

Keywords: *Teacher’s Institute, City College, higher primary school, curriculum, teacher, student, graduate, and others.*

*І.В.Сесак***Учительские институты Правобережной Украины начала XX века**

В статье освещаются вопросы деятельности первых и единственных учительских институтов у Правобережной Украине в начале XX в., которые готовили учителей для городских, а с 1912 г. – высших начальных училищ, находящихся в ведении Министерства народного просвещения. Указано на реакционную политику царизма, ее русификаторский характер, на недостаток педагогических учебных заведений для подготовки учительских кадров для начальных школ.

Охарактеризовано юридическую базу – “Положение об учительских институтах” (1872) и его реализацию в деятельности Киевского (1909 г.) и Винницкого (1912 г.) учительских институтов – единственных на три Правобережные губернии – Киевскую, Волынскую и Подольскую.

Проанализированы планы и программы обучения в названных профессиональных учебных заведениях, их финансирование, материальную базу, которая частично сохранилась до наших дней, педагогические коллективы (количественный, социальный, религиозный и возрастной состав), материальное обеспечение, ученический коллектив, его формирование, успеваемость, практику воспитательной работы, социальные составляющие жизни учащихся, профессиональную пригодность выпускников.

Ключевые слова: *учительский институт, городское училище, высшее начальное училище, программа обучения, учитель, ученик, выпускник и другие.*

Одержано 31 серпня 2016 року